

ELMİ POTENSIALIN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ SAHƏSİNDƏ TƏŞVİQ MEXANİZMLƏRİNİN AKTUALLIĞI, BU SAHƏDƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

DOI: <https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-3>

h.ü.f.d., dos. Zamiq N. Aslanov

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin

İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutunun

Dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlar

şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

Zamig.aslanov@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2435-6764

Xülasə

Bu məqalədə elmi potensialın gücləndirilməsi sahəsində təşviq mexanizmlərinin aktuallığı, bu sahədə beynəlxalq təcrübə və inkişaf perspektivləri araşdırılmışdır. Məqalənin giriş hissəsində elmin təşviqi və elmi-tədqiqat fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasının aktuallığı əsaslandırılır. Hər bir ölkədə elmin müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsinin həmin ölkənin dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafının ən mühüm şərtlərindən biri olduğu vurğulanır. Daha sonra elmi potensialın gücləndirilməsi sahəsində təşviq mexanizmlərinin formalaşdırılması sahəsində beynəlxalq təcrübə təhlil edilir. Eyni zamanda, həmin mexanizmlərin daha da təkmilləşdirilməsi baxımından həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlər göstərilir və bu istiqamətdə bir sıra təklif, rəy və mülahizələr ifadə edilir.

Açar sözlər: elmi potensial, təşviq mexanizmləri, beynəlxalq təcrübə, təhsil, nəşr aktivliyi, elmin inkişafı, elmi fəaliyyətin stimullaşdırılması, vergi güzəştləri

THE RELEVANCE OF INCENTIVE MECHANISMS IN THE FIELD OF STRENGTHENING SCIENTIFIC POTENTIAL, INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES IN THIS AREA

Zamig N. Aslanov

Leading research fellow of the department of

State budget and extra-budgetary funds of Economic Scientific

Research Institute of the Ministry of Economy

of the Republic of Azerbaijan

Ph.D in Law, associate professor

Baku, Azerbaijan

zamig.aslanov@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2435-6764

Summary

In this article have been researched the relevance of incentive mechanisms in the field of strengthening scientific potential, international experience and development perspectives in this area. In the introductory part of the article, the relevance of encouraging of science and creating favorable conditions for scientific research activities is substantiated. It is emphasized that the development of science in each country in accordance with the requirements of the modern era is one of the most important conditions for sustainable socio-economic development of that country. Then, the

international experience in the field of formation of incentive mechanisms in the field of strengthening of scientific potential is analyzed. At the same time, measures necessary to be implemented in terms of further improvement of those mechanisms are shown, and a number of suggestions, opinions and considerations are expressed in this direction.

Keywords: scientific potential, incentive mechanisms, international experience, education, publication activity, scientific development, stimulation of scientific activity, tax benefits

АКТУАЛЬНОСТЬ МЕХАНИЗМОВ СТИМУЛИРОВАНИЯ В СФЕРЕ УКРЕПЛЕНИЯ НАУЧНОГО ПОТЕНЦИАЛА, МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В ЭТОЙ СФЕРЕ

Замиг Н. Асланов

*Ведущий научный сотрудник отдела
Государственного бюджета и внебюджетных фондов
Экономический Научный
Исследовательский Института Министерства
экономики Азербайджанской Республики
доктор философии по праву, доцент
Баку, Азербайджан
zamig.aslanov@gmail.com
ORCID: 0009-0007-2435-6764*

Резюме

В данной статье исследована актуальность механизмов стимулирования в сфере укрепления научного потенциала, международный опыт и перспективы развития в этой сфере. Во вступительной части статьи обоснована актуальность поощрения науки и создания благоприятных условий для научно-исследовательской деятельности. Подчеркивается, что развитие науки в каждой стране в соответствии с требованиями современной эпохи является одним из важнейших условий устойчивого социально-экономического развития этой страны. Затем анализируется международный опыт в сфере формирования механизмов стимулирования в сфере укрепления научного потенциала. При этом показаны меры, необходимые для реализации в плане дальнейшего совершенствования этих механизмов, и высказан ряд предложений, мнений и соображений в этом направлении.

Ключевые слова: научный потенциал, механизмы поощрения, международный опыт, образование, публикационная активность, научное развитие, стимулирование научной деятельности, налоговые льготы

GİRİŞ

Elmi-texnoloji sahədə yüksək uğurlara imza atmış olan qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, həmin ölkələrdə elmin təşviqi və elmi-tədqiqat fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması dövlətin prioritet vəzifələrindən biri kimi müəyyən edilir və bu vəzifənin effektiv surətdə həyata keçirilməsi istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər planı icra olunur. Bu iş təsadüfi deyildir. Belə ki, hər bir ölkədə elmin müasir dövrün tələblərinə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi həmin ölkənin dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafının ön mühüm şərtlərindən birini təşkil edir.

A.Smit təhsili ölkə sərvətinin artmasına şərait yaradan mühüm faktorlardan biri kimi xarakterizə edirdi. D.Rikardo ölkənin iqtisadi inkişafdan geri qalmasının əsas səbəblərindən biri qismində məhz əhalinin savadlılıq göstəricisinin yetərli səviyyədə olmamasını göstərirdi. T.Şults elm və təhsilə

sərmayə yatırılmasının zəruriliyini vurğulayaraq, bu növ sərmayenin iqtisadi cəhətdən daha səmərəli və perspektivli olduğunu qeyd edirdi.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda da təhsil və biliyin əhəmiyyətliyi, təhsilə investisiya qoyuluşunun kəskin artması haqlı olaraq yeni nəsil iqtisadiyyatın əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi xarakterizə edilir [7, s. 15].

Qeyd etmək lazımdır ki, qabaqcıl bazar iqtisadiyyatı ölkələrində iqtisadiyyatın yüksək innovativlik səviyyəsi dövlətin elmi-texniki bazarda aparıcı rolu, elmi-texnoloji inkişaf sahəsində milli prioritetləri dəqiqliklə müəyyən etməsi və iqtisadi stimullaşdırma sistemi vasitəsilə elmi-innovativ inkişafa fəal təsir göstərməsi ilə təmin olunur. Dövlət bir sıra prioritetlər işləyib hazırlaya, sonra onları bəyan edə və özəl müəssisələr, investorlar və elmi təşkilatlar üçün həmin prioritetlərin cəlbedici olmasını təmin edən stimullar hazırlaya bilər. Məsələn, Fransanın Sənaye nazirliyi gələcək 5-10 il ərzində aparıcı rol oynayacaq texnologiyaları aşkara çıxarmaq üçün 18 ay ərzində ölkənin əsas sənaye şirkətləri və elmi təşkilatları arasında sorğu aparmışdır. Bu sorğunun nəticələrinə əsasən 105 texnologiyayı əhatə edən siyahı hazırlanmışdır. Seçilmiş texnologiyalar digər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə Fransa dövlətinin elmi, sənaye və texnoloji mövqelərinin hazırlığı meyarları üzrə təhlil edilmişdir. Məlum olmuşdur ki, elmi planda Fransa 66 texnologiya üzrə güclü, 17 texnologiya üzrə isə zəif mövqeyə malikdir [14]. Aparılmış bu təhlil əsasında dövlətin müəssisə və şirkətlərə dəstək verəcəyi konkret istiqamətlər müəyyən edilmişdir.

Müasir dövrün reallıqları ölkənin elmi potensialını öz çiyinlərində daşıyan alimlərin, tədqiqatçıların mühüm rolunu əvvəlkindən daha çox qabardır. Məhz intellektual potensialın daşıyıcıları olan alimlər bilik iqtisadiyyatının formalaşması, ölkənin rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsində xüsusi çəkiyə malikdir. Bu mənada ölkəmizin ali təhsil müəssisələrində çalışan alim-tədqiqatçıların da üzərinə məsuliyyət düşür [5].

Elmin inkişafı (biliyin istehsalı, mənimsənilməsi və tətbiqi) Azərbaycan dövlətinin qabaqcıl dünya ölkələri sırasına çıxmasına təsir göstərə biləcək ən strateji sahə hesab edilir. 2008-ci ildən başlayaraq dünyada baş verən maliyyə böhranı və neftin qiymətindəki qalxma-enmələr və 2014-cü ilin ortalarından etibarən kəskin aşağı düşməsi iqtisadiyyatı neftdən asılı olan ölkələrin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərmişdir. Azərbaycan dövləti də iqtisadiyyatın neftdən asılılığını azaltmaq üçün, liberallaşma, diversifikasiya və elmtutumlu sənaye və xidmət sektorunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində islahatlar həyata keçirməyə başlamışdır. Hazırda elm və innovasiyalara əsaslanan iqtisadi artıma nail olunması ilk növbədə liberal yönümlü islahatların aparılmasını, əlverişli biznes və rəqabət mühitinin yaradılmasını və paralel olaraq elmi və innovasiya fəaliyyətinin investisiya cəlbediciliyinin artırılması istiqamətində praktik nəticələrə söykənən təşviqedicilik və stimullaşdırıcı mexanizmin tətbiq edilməsini tələb edir [2].

Y.Korçaqina qeyd edir ki, tədqiqatları maliyyələşdirmək, elmi-texniki sahədə investisiyaları inkişaf etdirmək, elmi-texniki fəaliyyəti dəstəkləyən qanunlar qəbul etmək, habelə elmin prestijini və dəyərini artıran tədbirlər görmək yolu ilə kreativ alim, həkim və müəllimləri stimullaşdırmaq olar. Bu peşə nümayəndələri insan kapitalının yaradıcı nüvəsini təşkil edir [13]. Onlar innovasiyaları yaradır və innovasiya prosesi üçün əlverişli şəraiti formalaşdırırlar.

Bəsit məntiqə görə, özəl sektor elmi-tədqiqatlara və innovativ fəaliyyətlərə sərmayə yatırmağa böyük maraq göstərməməlidir, çünki bunlar ən riskli investisiyalardandır. Lakin fakt budur ki, bəzi ölkələrdə elmə çəkilən xərclərdə özəl sektorun payı hətta 90%-dən də yuxarıdır. Özəl sektorun elmin maliyyələşməsində iştirakı, özəl şirkətlərin nəzdində fəaliyyət göstərən elmi mərkəzlərin və elmi-tədqiqatçıların sayı, əksərən, məhz inkişaf etmiş ölkələrdə yüksəkdir. Bunu belə də dəyərləndirmək olar ki, elmi-tədqiqat fəaliyyətinin tənzimlənməsində liberalizmin "çoxluğu" (dövlət müdaxiləsinin azlığı) elmin inkişafı üçün vacib amildir. Lakin bu, dövlətin stimullaşdırıcı tədbirlərinin (stimullaşdırma mexanizminin) əhəmiyyətini heçə endirmir [2]. Araşdırma və təhlillər

göstərir ki, "Azərbaycanda tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclərdə, təşkilatların sayında artım müşahidə olunmasına baxmayaraq, bu prosesin həyata keçirilməsində özəl sektor olduqca geridədir. Bunun isə müxtəlif səbəbləri ola bilər. Belə ki, tədqiqat və inkişaf fəaliyyətindən əldə ediləcək innovativ nəticələrə ehtiyac duyulmaması, bu prosese sərf edilən vəsaitə əlavə xərclər kimi baxılması, büdcə planlaşdırılarkən tədqiqat üçün vəsaitin nəzərdə tutulmaması, bu barədə maariflənmə səviyyəsinin aşağı olması və s. Bu problemləri ön planda tutaraq tədqiqat və inkişaf prosesinin yaxşılaşdırılması üçün bəzi çıxış yolları təklif etmək olar. Kompleks və sistemli xarakter daşıyan problemlərin həllində effektivlik əldə ediləcək prioritet sahələr və bu sahəyə yönəldilən layihələr müəyyənəşdirilməli, regional səviyyədə rəqabətqabiliyyətli innovasiya, tədqiqat və inkişaf strategiyaları hazırlanmalıdır. Layihələrin, strategiyaların hazırlanmasında gələcək tendensiyalar və beynəlxalq maraqlar nəzərə alınmalıdır. Bazar tələbləri nəzərə alınaraq tədqiqat və inkişaf fəaliyyətləri həyata keçirilməli, özəl şirkətlərdə dövlət tərəfindən dəstəklənən strateji inkişaf bölmələri fəaliyyət göstərməlidir" [11, s. 23]. Reallıq ondan ibarətdir ki, ölkədə talantlı, bilikli, elmi insanlar nə qədər çox olarsa və onların potensialından nə qədər səmərəli istifadə edilərsə bilik iqtisadiyyatına keçid də bir o qədər sürətli olar. Burada dövlətlə yanaşı özəl sektor da fəal iştirak etməli və bu prosese öz töhfəsini verməlidir. Bu kontekstdə korporasiyalarda elmi tədqiqat bölmələrinin inkişafına, güzəştli və təminatlı şərtlərlə əhatə olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu, birbaşa olaraq şirkətin, dolayısı yolla isə cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına xidmət edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə korporasiyaların elmi tədqiqat bölmələrində fəaliyyət göstərən personal sayı ümumi elmi kadr potensialının 60%-dən çoxunu təşkil edir. Həmin ölkələrdə korporativ sektor elmi işçilər üçün daha cəlbedicidir. Çünki həm geniş əhatə dairəsinə və imkanlara malikdir, həm də olduqca güzəştli və cəlbedici iş şərtləri təklif edir. Burada elmi fəaliyyətlə məşğul olan işçilər üçün yüksək əmək haqqı, təlim, ixtisas artımı, istənilən informasiya mənbələrinə çıxış imkanları [12] təmin edilir.

Dünya təcrübəsi

Dünya ölkələrinin təcrübəsinə nəzər yetirsək orada elmi, yaradıcı və innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılmasının bir sıra üsul, vasitə və metodlarını müşahidə edə bilərik:

- alim əməyinin məhsuldar stimullaşdırılması, elmmetrik göstəricilər və nəşr aktivliyinin təşviq edilməsi;
- elmi müəssisə və təşkilatların büdcədən maliyyələşdirilməsi;
- innovativ layihələrə investisiya yönəldilməsi;
- biznes-inkubatorların, texnoparkların yaradılmasının və fəaliyyətinin təşviq edilməsi və buna maliyyə dəstəyi verilməsi;
- elmi, yaradıcı və innovativ fəaliyyətin nəticəsi olaraq meydana çıxan yeni məhsulların dövlət tərəfindən satın alınması;
- elmi, yaradıcı və innovativ fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi;
- elmi, yaradıcı və innovativ fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərə güzəştli kreditlərin təqdim edilməsi;
- elm üzrə fondların fəaliyyət göstərməsi;
- kiçik və orta bizneslə dövlət kontraktlarının bağlanması;
- elm və təhsilin səmərəli inteqrasiyasının təmin olunması və tədqiqat universiteti modelinin inkişaf etdirilməsi;
- talantlı gənclərin elmə gəlişinin təşviq edilməsi;
- ixtiraçılıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi və s.

Qeyd edilənləri məcmu halında elmi potensialın gücləndirilməsi sahəsində təşviq mexanizmləri kimi də xarakterizə etmək olar. Onlardan bəzilərini bir qədər ətraflı nəzərdən keçirək.

› *Alim əməyinin məhsuldar stimullaşdırılması, elmmetrik göstəricilərin və nəşr aktivliyinin təşviq edilməsi.*

Ədəbiyyatda [20, s. 4] haqlı olaraq göstərilir ki, elmi tədqiqatlar sahəsində əməyin keyfiyyətinin yüksəldilməsi həm də onun normalaşdırılması və stimullaşdırılması mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir. Hesab olunur ki, əməyin normalaşdırılması əməyin nəticələrinin kəmiyyət səviyyəsini müəyyən edir, stimullaşdırma isə əməyin nəticələrinin keyfiyyət səviyyəsini idarə edir.

Müasir mürəkkəb geosiyasi şəraitdə alimin əməyi dövlət üçün son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki ölkənin dünyada milli rəqabət qabiliyyəti bir çox cəhətdən məhz həmin ölkənin alimlərinin əməyinin səmərəliliyindən asılıdır. Alimin əməyinin dəyərli olması faktı heç kəsə şübhə doğurmur. Lakin bu əməyin məhsuldar stimullaşdırılması məsələsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Elm dünyası Yucin Harfildin təklif etdiyi elmi əməyin qiymətləndirilməsi konsepsiyasını rəhbər tutur. O, jurnallarda dərc olunan elmi ədəbiyyatların elmi istinad indeksini işləyib hazırlamışdır [19, s. 238-239]. Ümumiyyətlə, “20-ci əsrin ortalarına qədər elmi işin qiymətləndirilməsinin əsas mənbəyi ekspert rəyi idi. Son 20-25 il ərzində ekspert rəyi ilə yanaşı kəmiyyət bibliometrik göstəricilərin uçotunun dünya tendensiyası artmağa başlamışdır. Bu yeni yanaşma axtarışında Qərb elmmetriyasında alimlərin istinad indeksi termini ortaya çıxdı. Belə ki, 1955-ci ildə ABŞ linqvist-alimi Yucin Harfild elmi istinad indeksləri haqqında məqaləsində elmi tədqiqat nəticələrinin təhlilinin zəruriliyini əsaslandırıb, 1963-cü ildə onun rəhbərliyi altında məşhur Elmi İnformasiya İnstitutu (Institute for Scientific Information-ISI) yarandıqdan sonra ilk dəfə elmi istinad göstəriciləri dərc olunmuşdur. Bu indeksin ilkin məqsədi indi olduğu kimi sanballı elmi nəşrləri təsnifləşdirmək, indeksləşdirmək və onların impakt-faktorunu müəyyənləşdirmək olub. Doğrudur, o vaxtlar "ISI"-nin fəaliyyət spektri o qədər də geniş deyildi; institut 600 jurnalı indeksləşdirməklə kifayətlənirdi. Bu gün isə "ISI" 15 minə yaxın elmi jurnalın impakt-faktorunu müəyyənləşdirən iri elmi korporasiyaya çevrilib. 1990-cı ildə dünyada ilk beynəlxalq elmmetrik bazanın (Web of Science) yaranması ilə peşəkar səviyyədə elmmetrik təhlillərin əsası qoyulmuş, alınan göstəricilər dünyanın aparıcı ölkələrində elmi idarəçiliyin əsas istiqamətverici qüvvəsinə çevrilmişdir. Beləliklə, artıq 30 ildir ki, elmin inkişaf səviyyəsi, müxtəlif elm və təhsil müəssisələrinin dünya elmi müstəvisindəki çəkisi, alimlərin elmi fəaliyyət nəticələrinin nə dərəcədə təsirli olması elmmetrik təhlillər əsasında müəyyən olunur” [8, s. 8].

İdarəetmə nöqteyi-nəzərindən elmmetrik göstəricilər (İlk növbədə isə Hirş indeksi) elmin şəffaflığını artırmış və idarəetmənin məlum olan bütün funksiyalarının, xüsusən də planlaşdırma, motivasiya və nəzarət funksiyalarının ona tətbiq edilə bilməsinə imkan yaratmışdır. Bu isə elmi mərkəzlər və laboratoriyaların maliyyələşdirilməsi zamanı üstünlük meyarları ilə bağlı məsələnin əsaslandırılmış həllinə [19, s. 239] öz töhfəsini vermişdir. Lakin, bir məqamı da nəzərə almaq lazımdır ki, məhsuldarlıq istinad sayı ilə müəyyən edildiyi üçün elmmetrik sistemlər elmi əsərlərin keyfiyyətini deyil, daha çox kəmiyyətini təşviq edir. Bu isə birtərəfli yanaşmanı özündə əks etdirir. Ona görə də, elmi işçinin elmi fəaliyyətinin məhsuldarlığının vəhdət halında, yəni həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət göstəriciləri əsasında qiymətləndirilməsi daha məqbuldur.

Alimin fəaliyyəti müəyyən nəticənin əldə olunmasına gətirib çıxarır. Bu nəticə geniş ictimaiyyətə elan olunmalı, yəni nəşr edilməlidir. Nəşrlər elmi reputasiya yaradır, tədqiqatların nəticələrinin yoxlanılmasını əks etdirir, kontraktların bağlanmasına və qrantların əldə olunmasına şərait yaradır, həmçinin elmi tədqiqat işinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarı kimi çıxış edir. Burada hər bir alimin və ya tədqiqatçının nəşr aktivliyi məsələsi xüsusi yer tutur. Nəşr aktivliyi müəllifin (alimin, tədqiqatşının) elmi-tədqiqat fəaliyyətinin nəticələrinin müxtəlif nəşrlər, məsələn, jurnal məqalələri, konfrans məruzələri, monoqrafiyalar və s. formasında təsbit edilməsidir. Nəşr aktivliyinin artırılması mürəkkəb məsələdir və bu məsələni yalnız inzibati metodlarla həll etmək faktiki olaraq qeyri-

mümkündür. Məsələnin uğurlu həlli üçün bütün aspektləri, o cümlədən stimullaşdırma tədbirlərini nəzərə alan sistemli yanaşma tələb olunur.

Nəşr aktivliyi universitet və elmi təşkilatların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarından biri kimi çıxış edir. Elmi təşkilatın əməkdaşının nəşr aktivliyi onun elmi fəaliyyətinin əyani olaraq görünən və asan şəkildə yoxlana bilən nəticəsidir.

Azərbaycanda tədqiqatçıların elmmetrik göstəricilərini müəyyənləşdirmək məqsədilə ən sıx müraciət olunan elmi nəşr platformaları Clarivate şirkətinin Web of Science, Elsevier şirkətinin Scopus bazalarıdır. Tədqiqatçıların bu bazalardan istifadə edə bilməsi üçün qeydiyyatdan keçməsi labüddür [10].

Məlumdur ki, indiki dövrdə digər sahələrdə olduğu kimi, elmin dili də ingilis dilidir. De-fakto biz “Web of Science” və digər bu kimi elmi bazalarda indekslənen jurnallarda dərc olunmaq istəyiriksə, alimlərimiz ingilis dilində yazmalıdırlar. Düzdür, bu, hüquqi şərt deyil, ancaq fakt bundan ibarətdir ki, hazırda elmin dili ingilis dilidir. Biz elmi tədqiqat işlərimizin qlobal miqyasda tanınmasını və akademik ictimaiyyət tərəfindən qəbul olunmasını istəyiriksə, ingilis dilində yazmalıyıq. Fundamental və dəqiq elmlər sahəsində yazanlar öz məqalələrinin məzmununu qrafiklər və ya formullar vasitəsilə üzə çıxara bilirlər, ancaq humanitar elmlərdə əsas kommunikasiya vasitəsi canlı dil olduğu üçün onlara bazaya düşmək çətindir. Yəni, dil məsələsi vacibdir. Məsələn, Rusiyada bu problemin həlli üçün universitetlərin nəzdində xüsusi akademik yazı mərkəzləri yaradılır. Alimlər öz işlərini bu mərkəzə təqdim edirlər, onlara tərcümə xidmətləri göstərilir, elmi iş ilkin mərhələdə gözdən keçirilir və daha sonra ayrı-ayrı jurnallarla kommunikasiya qurulur [1].

Yadda saxlamaq lazımdır ki, keyfiyyətli tədqiqat işi həm də beynəlxalq jurnalların tələblərinə uyğun formada yazılmalı və tərtib olunmalıdır. Bu özü də bir elmdir - akademik yazı elmi. Universitetlərimizdə bunu kurikulumun tərkib hissəsinə salmaq lazımdır. Alimlərimizə akademik yazı bacarığı öyrədilməlidir. Akademik yazı dedikdə, yazı metodologiyası, plagiarizm, sitatgətirmə, ədəbiyyat siyahısını necə hazırlamaq kimi məsələlər nəzərdə tutulur. Bütün bu məsələlər ali məktəblərdə xüsusi dərslərdə öyrədilməlidir [1].

Alimlərin və elmi işçilərin əməyi əmək prosesi vasitəsi ilə deyil, onun nəticəsi vasitəsi ilə qiymətləndirilməlidir. Elmi əməyin görünən və hamı tərəfindən qəbul edilən nəticələri kimi bir çox hallarda patentlər və elmi nəşrlər göstərilir. Tətbiqi tədqiqatların elmi nəticələrinin əhəmiyyəti həmin nəticələrin iqtisadi və sosial sahələrdə istifadə olunması perspektivləri nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir [17].

Elmi, yaradıcı və innovativ fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi

Hazırkı şəraitdə elmi tədqiqat fəaliyyəti üçün vergi stimulları kifayət qədər geniş istifadə olunan effektiv təşviq mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir. Müasir dövrdə inkişaf etmiş ölkələrdə geniş yayılan və investisiyaların elmi tədqiqat fəaliyyətinə cəlb üçün səmərəli mexanizmlərdən biri olan vergi stimullarının təşviqedicili potensialından daha çox istifadə edilməsinə zərurət vardır.

Xarici ölkələrin vergi qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, orada elmi tədqiqat fəaliyyəti üçün vergi alətləri qismində müxtəlif vergi stimulları nəzərdə tutulub. Bu alətlər vergi güzəştlərinin tətbiqini, vergi kreditlərinin verilməsini, xüsusi vergi rejimlərinin müəyyən olunmasını və s. ehtiva edir. Vergi stimullarının rolu elmi tədqiqat fəaliyyətinə və bu fəaliyyətin nəticəsi kimi yeni texnologiyaların yaradılmasına və innovativ məhsul istehsalına investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şərtlərin təmin edilməsində ifadə olunur.

ABŞ-da elmi-texniki tərəqqiyə dəstək üçün çoxsaylı vergi güzəşti nəzərdə tutulmuşdur. Vergi dəstəyinin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, real innovasiyaya stimula kimi təqdim edilir.

Maraqlıdır ki, ABŞ-da elmi tədqiqat və innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı vergi güzəştlərinin ümumi məbləği şirkətlərin elmi innovasiya prosesinə verdikləri töhfənin dəyərində təxminən uyğun gəlir.

Almaniyada elmi və innovativ fəaliyyətlə məşğul olan təşkilatların vergi tutulan mənfəətinin azaldılması kimi güzəşt mexanizmi tətbiq edilir.

Yaponiyada dövlət elmi müəssisələri ilə birgə elmi tədqiqat aparən müəssisələr üçün vergi güzəştləri nəzərdə tutulur (korporativ verginin 12-14 faizi həcmində).

Belçikada elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə bağlı vergi güzəşti 13.5% təşkil edir. Böyük Britaniyada elmi tədqiqat müəssisələri korporativ vergidən azad edilmişdir.

Bir çox ölkələrdə elmi fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrə münasibətdə “vergi tətili” adlanan təşviq mexanizmindən istifadə olunur. Məsələn, Çində müəssisələr gəlir əldə etdikləri ilk ildən sonrakı 2-5 il, İsraildə 7 il, Hindistanda isə 10 il ərzində elmi tədqiqat fəaliyyəti ilə bağlı vergi ödəməkdən azad edirlər [15].

Qərbi ölkələrində əsas prinsip ondan ibarətdir ki, vergi güzəştləri elmi təşkilatlarda deyil, müəssisələrə və investorlara təqdim edilir. Güzəştlər və rəqabət tədqiqat və innovasiyalara yüksək tələbi təmin edir. Güzəştlərə mütəmadi surətdə yenidən baxılması dövlətə imkan verir ki, prioritet sahələrdə innovasiya aktivliyini məqsədyönlü şəkildə stimullaşdırsın. Həmçinin bu yolla dövlət nəinki elm və innovasiya təşkilatlarının strukturuna və sayına, həm də ən başlıcası, istehsalın strukturuna təsir göstərə bilər. Maraqlıdır ki, bir sıra ölkələrdə stimullar investisiyaları üstələyir. Məsələn, Avstraliyada vergi güzəştləri investisiyaların 150, Belçikada isə 110 faizini təşkil edir. Əksər ölkələrdə (Kanada, ABŞ, Yaponiya, Fransa, İtaliya və s.) innovasiya xərclərinin vergi tutulan gəlirdən tam azad edilməsi tendensiyasını müşahidə etmək mümkündür [14].

Elm üzrə fondların fəaliyyət göstərməsi

Xarici ölkələrdə elmi-innovativ fəaliyyətin maliyyə stimullaşdırılmasında elm üzrə milli fondlar və komitələr əhəmiyyətli rol oynayır. Bir qayda olaraq, belə fondlar qrant və kreditlərin təqdim edilməsi yolu ilə innovativ layihələrin dəstəklənməsi üzrə geniş proqram təklif edirlər. Qərbi Avropada aşağı faizli kreditlər geniş yayılıb. Məsələn, Finlandiyada Milli Texnoloji Agentlik elmi-innovativ layihə üçün zəruri olan xərclərin 35-60%-i həcmində vəsait ayırır. Estoniyada bu cür maliyyələşmə tətbiqi tədqiqatların dəstəklənməsinə yönəlir və maliyyələşdirilən layihəyə çəkilən xərclərin 60 faizindən 75 faizindək olan hissəsini əhatə edə bilər. Kreditlərin əsas təyinatı, ilk növbədə, kiçik və orta şirkətlərin, habelə öz tədqiqatlarının kommersiyalaşdırılması üzərində işləyən biznes subyektlərinin elmi tədqiqatlarının intensivliyini artırmaqdan [15] ibarətdir.

Xarici ölkələrdə universitetlər yüksək nüfuza malik, tanınan alimlərin daimi əsaslarla işə götürülməsində maraqlı olurlar. Burada uzunmüddətli maliyyə mənbəyi qismində çıxış edən endowmentlər xüsusi rol oynayır. Endowment fondları hesabına tanınmış alimlərin yüksək ödənişlə işə qəbul edilməsi universitetin elmi-tədqiqat fəaliyyətinin inkişafına əhəmiyyətli stimula verir. Azərbaycanda belə fonda ADA universitetində yaradılmışdır. Fikrimizcə, digər bütün universitetlərdə də analoji fondların yaradılması elmi fəaliyyətin stimullaşdırılmasına və təşviqinə ciddi təkan verə bilər.

› Kiçik və orta bizneslə dövlət kontraktlarının bağlanması

İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə elmi və innovativ inkişafda kiçik və orta biznesin rolu kifayət qədər yüksək olduğu üçün həmin ölkələrdə bu bizneslərin elmi və innovasiya fəaliyyəti dövlət tərəfindən fəal şəkildə dəstəklənir, təşviq edilir və bu istiqamətdə müxtəlif stimullaşdırma tədbirləri tətbiq edilir.

Elmi-tədqiqat və innovasiya fəaliyyəti sahəsində ixtisaslaşmış biznes subyektləri üçün normativ-qanunverici, maliyyə, vergi, gömrük, əmlak və s. stimullaşdırılması nəzərdə tutulur.

Bir çox ölkələrdə kiçik və orta biznesin elmi-tədqiqat və innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsinin mühüm maliyyə alətlərindən biri kimi elmi-tədqiqat və innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı müxtəlif hökumət təşkilatları ilə dövlət kontraktlarının bağlanması çıxış edir. Həmin kontraktlar bu cür layihələrin bütün əsas nüanslarının, gözlənilən nəticələrin, icra müddətlərinin və zəruri xərclərin diqqətli şəkildə razılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bir qayda olaraq, təxmin edilən məbləğ işlər başlanana qədər müəyyən edilir, yekun hesabat isə işlər bitdikdən sonra həyata keçirilir. Subsidiya və subvensiyalar, adətən, mürəkkəb elmi-tədqiqat layihələrinin həyata keçirilməsi sahəsində təcrübəsi olan müəssisələr tərəfindən reallaşdırılan radikal və riskli layihələrin dəstəklənməsi üçün təqdim edilir. Dövlət kontraktları labüd şəkildə aşağıdakı mühüm tələbləri nəzərdə tutur:

- icraçı tərəfindən müəyyən müddət ərzində sifarişçi tərəfindən bəyan edilmiş elmi-texniki problemlərin həlli üzrə zəruri nəticələrin əldə edilməsi;
- işlərin yerinə yetirildiyi bütün müddət ərzində icraçıya lazım olan kreditləşmənin sifarişçi tərəfindən təmin olunması;
- işlərin gələcək nəticələrinin əldə olunmasına dair icraçının zəmanəti [18, s. 88]. Göründüyü kimi burada daha çox nəticəyönlü elmi tədqiqatlara maliyyə dəstəyi mexanizmi öz əksini tapır. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"də [3] də belə tədqiqatların əhəmiyyətinə diqqət çəkilərək, nəticəyönlü elmi tədqiqatların təşviqi üçün rəqabətli maliyyələşdirmə mexanizmlərinin formalaşdırılmasının zəruriliyi vurğulanır.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, hansı ölkələrdə elmi tədqiqatların nəticələri asanlıqla praktikada tətbiq olunaraq fayda gətirən kommersiya məhsuluna çevrilə bilirsə, həmin ölkələrdə elmi inkişaf daha sürətlə baş verir.

› Elm və təhsilin səmərəli integrasiyasının təmin olunması və tədqiqat universiteti modelinin inkişaf etdirilməsi

Təhsilin və elmi-tədqiqat fəaliyyətinin vəhdəti prinsipi hələ XIX əsrin birinci yarısında alman alimi Aleksandr fon Humboldt tərəfindən əsaslandırılıb və həmin prinsip bu gün də öz aktuallığını itirməyib.

Mütəxəssislər haqlı olaraq pedaqoji və elmi fəaliyyətin vəhdətdə həyata keçirilməsinin bir sıra üstünlüklərini qeyd edirlər:

- bilavasitə tədris prosesi, tələbələrle birbaşa və interaktiv şəkildə ünsiyyət yeni elmi hipotezlərin yaranmasını daha yaxşı stimullaşdırır;
- tədris prosesi elmi ideyaları daha anlaşılan formada ifadə etmək vərdişlərini inkişaf etdirir, bu isə yalnız auditoriya qarşısında çıxış üçün deyil, habelə elmi yazıların keyfiyyətli hazırlanmasına da müsbət təsir göstərir;
- belə ünsiyyət nəticəsində tələbələr son elmi nailiyyətlərdən daha tez xəbər tuturlar [4].

Universitetlərdə, ali təhsil müəssisələrində sərbəst tədqiqat aparmaq üçün zəruri mühit və şərait yaradılmalıdır. İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə olduğu kimi, universitetlərin tərkibində ayrıca tədqiqat bölmələri fəaliyyət göstərməlidir. Məsələn, İngiltərənin Essex Universitetinin tərkibində ayrıca tədqiqatlar aparan Sosial və İqtisadi Tədqiqat İnstitutu fəaliyyət göstərir, eyni zamanda hər departamətdə professor-müəllim heyəti öz tədqiqat layihələri üçün qrant layihələrinə müraciət etmək imkanına malikdir [6]. Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqat yönümlü universitetlərin yaradılması elm və təhsilin səmərəli integrasiyası baxımından da zəruri və aktualdır.

“Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda Azərbaycanda tədqiqat potensialı yüksək olan 2 universitetin bazasında 2 tədqiqat universitetinin yaradılması nəzərdə tutulub. ABŞ-də 6 min ali təhsil müəssisəsi arasında 150, 3 minə yaxın ali təhsil müəssisəsi olan Çin Xalq Respublikasında isə 147 tədqiqat universiteti var. Adıçəkilən ölkələr geniş tədqiqat universitetləri şəbəkəsini yaratmaqla beynəlxalq rəqabəti gücləndirmək üçün universitetə əlavə dəstək verirlər. Son 20 ildə Türkiyədə də ali təhsil sahəsində genişlənmənin, tədqiqat universitetlərinin sayının artmasını müşahidə edə bilərik. Türkiyədə tədqiqat universitetlərinin yaradılmasına 2017-ci ildən başlanılıb. İlk mərhələdə akademik və elmi uğurları ilə seçilən 10 ali təhsil müəssisəsinə “tədqiqat universiteti” statusu verilib. Sonrakı illərdə isə ölkədə fəaliyyət göstərən 200-dən artıq universitet arasından daha bir neçə ali təhsil müəssisəsi tədqiqat universiteti statusu alıb [9]. Hal-hazırda Türkiyədə Ali Təhsil Şurası (YÖK) tərəfindən müəyyən edilən 20-si dövlət və 3-ü vəqf olmaqla cəmi 23 tədqiqat universiteti fəaliyyət göstərir. Tədqiqat universitetləri ölkənin gələcək ehtiyaclarını müəyyənləşdirərək öz tədqiqatlarını bu istiqamətdə həyata keçirirlər. Ölkədə Tədqiqat Universitetlərinə Dəstək Layihəsi (ADEP) fəaliyyət göstərir. 2023-cü ildə tədqiqat universitetləri tərəfindən təqdim olunan 351 layihəyə 250 milyon lirə dəstək verilib.

› Talantlı gənclərin elmə gəlişinin təşviq edilməsi

Talantlı gənclərin elmə gəlişinin təşviq edilməsi və onların elmi fəaliyyətlə məşğul ola bilmələri üçün zəruri əlverişli mühitin təmin olunması elmin inkişafı və təşviqi mexanizmləri içərisində xüsusi yer tutur. Nəzərə almaq lazımdır ki, gənclər gələcək inkişafın aparıcı qüvvəsi omlaqla bərabər, yüksək yaradıcı enerjiyə və potensiala sahibdirlər.

› İxtiraçılıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi.

Qərbi Avropa dövlətlərinin, habelə Amerika Birləşmiş Ştatları və Yaponiya kimi qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsi əyani şəkildə göstərir ki, intellektual fəaliyyətin məhsulları milli sərvətin formalaşmasına əhəmiyyətli töhfə verir. Ona görə də, dövlət həm ayrı-ayrı ixtiraçıların, həm də yaradıcı və elmi kollektivlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması sistemini dəstəkləyir. Çox zaman inkişaf etmiş ölkələrdə ixtiraçılıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün ixtiraların hüquqi mühafizəsindən istifadə edilir ki, bu da patent formasında [16, s. 73] həyata keçirilir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, elmi potensialın gücləndirilməsi sahəsində təşviq mexanizmlərinin formalaşdırılması sahəsində beynəlxalq təcrübənin təhlili belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, həmin mexanizmlərin daha da təkmilləşdirilməsi baxımından aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir.

- a) *rəqəmsal və innovativ inkişafın hərtərəfli dəstəklənməsi;*
- b) *elmi fəaliyyətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi üzrə müasir mütərəqqi alətlərin tətbiq edilməsi;*
- c) *elmin ölçülməsi sahəsində ixtisaslı kadr hazırlığına xüsusi diqqət yetirilməsi;*
- ç) *bütün universitetlərin nəzdində xüsusi akademik yazı mərkəzlərinin yaradılması və ən azından magistratura təhsil pilləsində akademik yazı bacarıqlarının tədris olunması;*
- d) *elmi fəaliyyətin maddi stimullaşdırılması tədbirlərinin genişləndirilməsi;*
- e) *KOB-ların elmi-texniki tədqiqatlarına dəstəyin daha da artırılması;*

- a) öz fəaliyyətində elmi tədqiqatlara üstünlük verən və innovativ məhsullar ortaya qoyan özəl sektor təmsilçiləri üçün maliyyə, vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi, dövlət satınalmaları zamanı həmin təmsilçilərə üstünlük verilməsi, dövlət satınalmalarında innovation və elmtutumlu məhsulların payının daha yüksək olması;
- f) elmi tədqiqat təyinatlı laboratoriya avadanlıqlarının idxalına gömrük güzəştlərinin tətbiq edilməsi;
- g) elmi tədqiqat institutları ilə universitetlərin effektiv integrasiyalı fəaliyyət mexanizminin qurulması;
- ğ) yeni elmi tədqiqat universitetlərinin yaradılması və mövcud universitetlərin bu statusa keçməsi üçün lazımi operativ tədbirlərin görülməsi;
- h) gənc alimlərin müştərək beynəlxalq tədqiqat qruplarına cəlb olunması;
- x) aqli mülkiyyət hüquqlarının təminatının gücləndirilməsi;
- ı) rəqabətli insan kapitalı kontekstində elmi-texniki insan potensialının inkişaf etdirilməsi;
- i) elmi nəticələrə əlçatanlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- j) gənclərin elmə gəlişinin təşviq edilməsi və onların elmi fəaliyyətlə məşğul ola bilmələri üçün zəruri əlverişli mühitin təmin olunması;
- k) elmin praktika ilə integrasiyasını gücləndirən mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;
- q) iri biznesin elmi tədqiqatları maliyyələşdirməsi təcrübəsinin genişlənməsi;
- l) texnologiyaların elmdən biznesə operativ və səmərəli keçidinin təmin olunması və s.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Akademik yazı bacarığı ali məktəblərdə öyrədilməlidir: [Elektron resurs] / URL: <https://muallim.edu.az/news.php?id=1857>
2. Allahyarov, M. Elmin maliyyələşməsinin stimullaşdırılması mexanizmi // “Universitetlərdə elmi fəaliyyətin müasir idarəetmə modeli” mövzusunda Beynəlxalq Elmi-praktiki konfransın materialları, 2017 UNEC: [Elektron resurs] / URL: https://www.academia.edu/40336786/Elmin_maliyy%C9%99l%C9%99%C5%9Fm%C9%99sin_in_stimulla%C5%9Fd%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1_mexanizmi
3. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/46813>
4. Cahangirov, A. Təhsilimiz: dünəndən sabaha / A.Cahangirov. - Bakı: Şərq-Qərb, - 2020. - 408 s.
5. Elmin ölçülməsi sahəsində yerli ekspertlərin yetişdirilməsində maraqlıyıq: [Elektron resurs] / URL: <https://muallim.edu.az/news.php?id=1790>
6. Elm və təhsil sahəsində integrasiyanın rolu: [Elektron resurs] / URL: <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=28627>
7. Hüseynova, A.D. Yeni Nəsil İqtisadiyyat: rəqəmsallaşma və inkişaf / A.D.Hüseynova. - Bakı: - 2024. - 379 s.
8. Qurbanov, A., Mütəllibova, S. Elmi istinad üzrə verilənlər bazaları və axtarış sistemləri // Kitabxanaşünaslıq və informasiya, - 2019. 3 (30), - s. 7-16.
9. Mustafayev, O. Tədqiqat universitetləri necə yaradılır? – Türkiyə təcrübəsi: [Elektron resurs] / URL: <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=30234>
10. Nüfuzlu elmi nəşr platformalarında qeydiyyatdan keçmək qaydaları: [Elektron resurs] / URL: <https://demo.unec.edu.az/advertisement/nufuzlu-elmi-nesr-platformalarinda-qeydiyyatdan-kecmek-qaydaları>
11. Rəsulova, M., Tağıyeva, S. İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafında insan kapitalının rolu // “İqtisadi islahatlar” elmi-analitik jurnal, - 2023. 3 (8), - s. 15-24.

12. Источники финансирования инноваций в России и развитых странах: [Электронный ресурс] / URL: <http://raexpert.ru/researches/expert-inno/part1/>
13. Корчагин, Ю.А. Модернизация экономики России невозможна без изменения парадигмы развития и модернизации человеческого капитала: [Электронный ресурс] / URL: <http://2020strategy.ru/g1/documents/32681540.html>.
14. Купцов, С.А. Стимулирование инновационной деятельности на предприятии: теоретические аспекты и зарубежный опыт: [Электронный ресурс] / URL: <https://scienceforum.ru/2012/article/2012001113>
15. Лозицкая, Е.С. Зарубежный опыт стимулирования инноваций: [Электронный ресурс] / URL: <https://rep.polessu.by/bitstream/123456789/1353/1/27.pdf>
16. Мичурина, О.Ю., Дубинина, Н.А. Стимулирование изобретательской и рационализаторской деятельности в нефтегазовой отрасли // Вестник АГТУ. Серия: Экономика, - 2021. 4, - с. 72-79.
17. Национальная система оценки результативности научной деятельности: создание и развитие (2022) / АвиаПорт, 11.04.2022: [Электронный ресурс] / URL: <https://www.aviaport.ru/digest/2022/04/11/715429.html>.
18. Основы инновационного менеджмента. Теория и практика. Учебник / Под ред. А.К.Казанцева, Л.Э.Миндели. -Москва: ЗАО «Издательство «Экономика», - 2006. - 518 с.
19. Римская, О.Н., Науменко С.Н. Стимулирование труда научных работников отраслевого научно-исследовательского института // Экономика науки, - 2022, 8 (3–4), - с. 238–254.
20. Феоктистова, О.А. Развитие системы нормирования и стимулирования труда как механизмов повышения его качества в сфере научных исследований: / дис. канд. эконом. наук. / - Москва, 2014. - 239 с.